

تاریخ و جغرافیا ۲۵

ماهنامه تخصصی اطلاع رسانی و نقد و بررسی کتاب

صاحب امتیاز: خانه کتاب ایران
مدیر مسئول: احمد مسجد جامعی
سرمدیر: عبدالرسول خیر اندیش
دبیر تحریریه: مجتبی تبریز نیا
بخش فهرست و خلاصه کتاب:
گروه کتابداری و گروه عملیات رایانه‌ای
مدیر فنی و هنری: علیرضا جلوونژاد
لیتوگرافی: پرتو شمس
چاپ و صحافی: مؤسسه چاپ الهادی
نشانی: تهران خیابان انقلاب بین صبا و فلسطین شماره ۱۱۷۸
مستوفق پستی ۱۳۶۴۵.۳۶۳ - تلفن: ۶۴۱۵۲۵۵

۳	از زبان داریوش / دکتر محمود طاووسی
۸	ترجمه نقد کتاب نام‌های خاص ساسانی بر کتیبه‌ها... / سیروس نصرالله زاده
۱۲	معرفی کتاب اطلس تاریخ اسلام
۱۳	کنگره بزرگداشت فضل بن حاتم نیری
۱۴	نگاهی به کتاب حقایق الاخبار ناصری / طهماسب طالبی
۱۸	یادداشت‌های محمد ولی خان تنکابنی
۲۰	تا شعله‌ور / علی ناظمیان فرد
۲۱	مجلس بزرگداشت شادروان دکتر زرین کوب در شیراز
۲۲	انقلاب مشروطه در آئینه نامه‌های ثقه الاسلام به مستشار الدوله / علی معصومی
۲۶	معرفی کتاب تاجیکان / مریم معزی
۲۹	کتابهای تاریخ و جغرافیای مهر ماه در یک نگاه
۲۹	فصلنامه در دست انتشار رشد آموزش تاریخ
۳۰	از نامه عراق (اراک) تا راه دانش / دکتر حسین مفتخری
۳۳	فهرست مقالات سال دوم کتاب ماه تاریخ و جغرافیا / سوسن اصیلی
۳۹	دو کتاب جدید از دکتر زرین کوب
۴۰	انتشار شماره دوم فصلنامه فرهنگی، هنری و اجتماعی بام ایران
۴۱	فهرست کتابهای منتشر شده مهر ماه ۱۳۷۸

تاجیکان

● مریم معزی

تاجیکان

تالیف: باباجان غفوروف

ویرایش: احرار مختاروف

ناشر: عرفان، دوشنبه، ۱۹۹۷ م.

برابر تندباد نفوذ فرهنگی بیگانگان قرار گرفته بود، زبان علمی، رسمی و اداری اش نیز کاملاً تغییر یافت و با تغییر خط (از خط فارسی - عربی به سیریلیک) بیگانگی او نسبت به ذخایر ارزشمند فرهنگی اجدادش مضاعف گردید. در مدارس، کودکان و نوجوانان تاجیک به جای تاریخ‌نیاکان خود ملزم به یادگیری تاریخ اقوام بیگانه‌گردیدند. در چنین روزگاری که می‌رفت تا یکسره هویت ملی تاجیکان به دست فراموشی سپرده شود، غفوروف از تاریخ پرمجد و عظمت ملت کهنسال تاجیک سخن‌راند. این سخنان در آن شرایط سخت همچون آب‌خوشگویی بود که به کام تشنه این ملت ستم‌دیده ریخته شد. قدرتی این ملت قدرشالیست که امروز به بزرگداشت کسی برخاسته است که در آن سال‌های سخت حضور تاریخی آنان را در منطقه اثبات کرده بود.

باباجان غفوروف، بنابر اظهارات مختاروف^۲، در تاریخ ۱۰ دی ۱۳۷۷ ه. ش / ۳۱ دسامبر ۱۹۰۹ م. در اسفزار، دهی از توابع خجند، به دنیا آمد. پدرش باغبان بود و بعدها کارگر راه‌آهن گردید. مادرش، راضیه آزاد، از شاعران تاجیک به شمار می‌رفت که از اشعارش چندین دفتر فراهم آورده بود. تحصیلاتش را در پرورشگاه روستای قستکوز و مدرسه ایستگاه راه‌آهن خجند به اتمام رساند. در هجده سالگی در سازمان کومسومول (سازمان جوانان کمونیست) به کار مشغول گردید. پس از طی چند دوره تحصیلی در شهرهای سمرقند و استالین‌آباد (نام سابق دوشنبه) در دادگستری شهر اخیرالذکر به کار پرداخت.

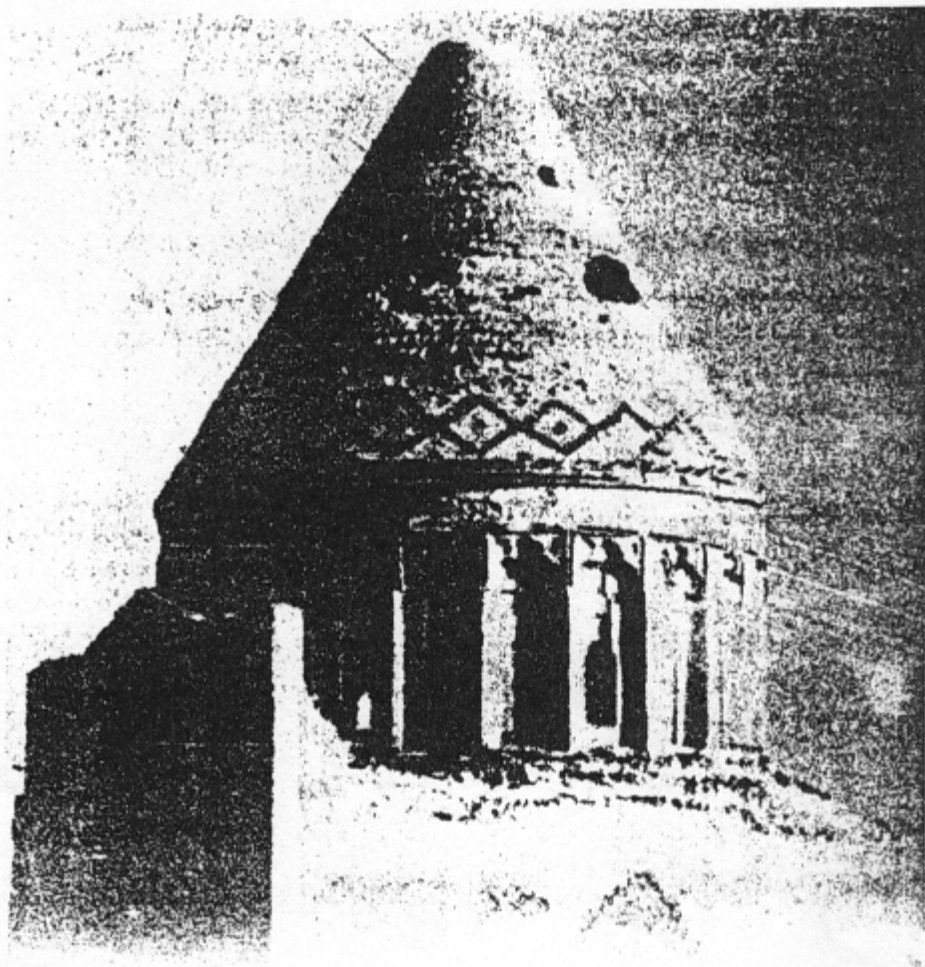
نویسندگی را از روزنامه‌نگاری آغاز کرد. پس از اتمام دوره روزنامه‌نگاری کمونیستی در شهر مسکو به عضویت کمیته مرکزی حزب کمونیست تاجیکستان منصوب شد. از مجموع بیست و شش سال احراز مقام‌های گوناگون حزبی، ده سال در مقام دبیر اول کمیته مرکزی حزب کمونیست تاجیکستان به سر برد. در سال ۱۳۲۰ ه. ش / ۱۹۴۱ م. پس از گذراندن دورماسپیرانتوری (تحصیلات تکمیلی) از تز خود دفاع کرد و کاندیدای^۳ علم تاریخ گردید. در سال ۱۳۳۶ ه. ش / ۱۹۵۸ م. عضو وابسته و سرانجام در سال ۱۳۴۶ ه. ش / ۱۹۶۸ م. عضو حقیقی آکادمی علوم اتحاد شوروی (سابق) شد. وی از سال ۱۳۳۴ ه. ش / ۱۹۵۶ تا پایان عمر (۲۰ تیر ۱۳۵۵ ه. ش / ۱۱ ژوئیه ۱۹۷۷ م.) رئیس انستیتوی خاورشناسی آکادمی علوم اتحاد شوروی (سابق) بود. غفوروف عضو افتخاری چندین دانشگاه معتبر بین‌المللی (از جمله دانشگاه تهران) بود. تاریخچه کتاب تاجیکان به سال ۱۳۲۵ ه. ش / ۱۹۴۷ م. باز می‌گردد که غفوروف ابتدا شالوده اولیه آن را بانام تاریخ مختصر خلق تاجیک و به زبان تاجیکی به چاپ رساند. این کتاب سه نوبت دیگر با ویراستاری علمی خود نویسنده و با الحاق ضمایمی در سال‌های ۱۳۲۷ ه. ش / ۱۹۴۹ م. ۱۳۳۰ و ۱۹۵۲ / ۱۳۳۳ تجدید چاپ شد. سرانجام غفوروف پس از به‌روز کردن مطالب آن با افزودن آخرین یافته‌های علمی و مطابقت مطالب با متدولوژی حاکم بر علم تاریخ در دولت اتحاد شوروی سابق آن را در سال ۱۳۵۰ ه. ش / ۱۹۷۲ م. به‌زبان روسی در مسکو به چاپ رساند. وی همین روند را در چاپ این اثر به زبان تاجیکی که به سال ۱۳۵۵ ه. ش / ۱۹۷۷ م. صورت گرفته ادامه داد. ترجمه ژاپنی کتاب تاجیکان نیز در همین سال انتشار یافت و یک‌سال بعد در ورشو به زبان لهستانی ترجمه و چاپ گردید. جلال‌الدین صدیقی، نویسنده مشهور افغانی، نیز جلد اول این کتاب را در ۱۳۶۲ ه. ش / ۱۹۸۴ م. در کابل

انگاشته‌شود، از نو در سطح جهانی مطرح کند.

دولت سوسیالیستی شوروی (سابق) به نسبت دیگر ملیت‌های ساکن منطقه کمترین توجه را به تاجیکان، یعنی قدیمی‌ترین سکنه آن، کرده بود. به گونه‌ای که در مرزبندی‌های سیاسی سال ۱۳۰۲ ه. ش / ۱۹۲۴ م. تاجیکستان در قلمرو جمهوری ازبکستان قرار داده شده بود و تنها در ۲۴ مهر ۱۳۰۸ ه. ش / ۱۶ اکتبر ۱۹۲۹ م. بود که با تجدید نظر استالین، تاجیکستان به سطح جمهوری‌های خودمختار ارتقا یافت. با وجود این از میان شهرهای قدیمی پردریا تنها خجند سهم تاجیکستان شد و شهرهای بزرگ دیگر همچنان در دیگر جمهوری‌های خودمختار باقی ماند. از جهت فرهنگی نیز سیاست دولت اتحاد شوروی سابق بر نفی میراث فرهنگی تاجیکان و انکار پیوستگی نژادی و فرهنگی آنان با تاجیکان افغانستان و ایرانیان قرار داشت. نسل جوان که این چنین در

کتاب تاجیکان که با کمک وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی و زیر نظر آقای علی اصغر شعر دوست به چاپ رسیده است، در واقع برگردانی به خط فارسی از متن تاجیکی کتاب با ویراستاری علمی مختاروف است. این کتاب به مناسبت برگزاری جشنهای یک‌هزار و صدمین سالگرد تاسیس دولت سامانی و بزرگداشت نودمین سالگرد زادروز آکادمیسین باباجان غفوروف منتشر شده است.

نویسنده کتاب غفوروف، را تاجیکان همدریف صدرالدین عینی، شاعر و نویسنده نامدار معاصر تاجیک (۱۲۵۶-۱۳۳۲ ه. ش / ۱۸۷۸-۱۹۵۴ م.) و از بانیان احیای خلق تاجیک به‌شمار می‌آورند؛ کسی که در سال‌های سخت سلطه اتحاد شوروی بر سرزمین‌های پردریا توانست سخن از تاجیک و تاریخ پرافتخار اجدادشان براند و در برابر اقوام و ملت‌های دیگر منطقه، ملت تاجیک را که می‌رفت تا یکسره نادیده

مقبره نکش خوارزمشاه - لورکج کهنه - قرن ششم هجری / سیزدهم میلادی

در جلد اول «تاجیکان» که ارزشش به مراتب از جلد دوم بیشتر است، از تورات و اوستا گرفته تا منابع یونانی، رومی، سالنامه‌های سریانی، آثار مورخان ارمنی، نوشته‌های پهلوی ساسانی و منابع به زبان‌های عربی و فارسی در کنار پژوهش‌های نامداران معاصر همگی مورد استناد و استفاده قرار گرفته است.

وجود تصاویر بسیار از آثار و اشیاء مکشوفه باستان‌شناسی که با وضوح بسیار تهیه شده، بر ارزش جلد اول کتاب افزوده است.

برخورد کند.

چاپ حاضر کتاب دارای نواقص ویراستاری چندنی نیز هست. از جمله غلط‌های دستوری بسیار، غلط‌های املائی فالش مانند: «منحاج»^{۲۲} به جای منهاج، «روز به خان»^{۲۳} به جای روزبهان. اشتباه‌های تاریخی که البته ممکن است از مؤلف نیز سرزده باشد، مانند: «حسین مروزی»^{۲۴} به جای حسین مروودی، «منحاج‌الدین جرجانی»^{۲۵} به جای منهاج سراج‌جوزجانی، به کار بردن لفظ «ترکیه»^{۲۶} به جای عثمانی،

در حالی که درباره امپراتوری عثمانی بحث می‌کند. ترجمه مقالات و کتاب‌های روسی در یادداشت‌ها و فهرست آخر کتاب، بدون هیچ‌گونه توضیحی که ممکن است این تصور را در خواننده ایجاد کند که این پژوهش‌ها به زبان و خط فارسی موجود است. اشتباه‌های چاپی نیز در این کتاب کم نیست. برای نمونه سال «۱۷۲۰»^{۲۷} به جای ۱۷۰۲، «می‌دادند»^{۲۸} به جای می‌داند، «ف. انگلیس»^{۲۹} به جای ف. انگلس؛ کتاب فاقد غلطنامه یا توضیح درباره آنها است. چاپ کنونی تاجیکان

فهرست اعلام یا نمایه ندارد و از این جهت استفاده گزینشی از آن دشوار است.

علیرغم کاستی‌های برشمرده شده در بالا، از ابتکار وزارت ارشاد که به برگردان این کتاب همت گماشته است باید استقبال کرد و امید داشت که کارهای با ارزش علمی انجام شده توسط دانشمندان شوروی سابق (اعم از هر نژاد و زبانی) به زبان و خط فارسی برگردانده شود تا در اختیار پژوهشگران ایرانی که اغلب با زبان روسی و خط سیریلیک آشنایی ندارند، قرار گیرد.

زیرنویس‌ها:

۱- علیرغم رواج روبه گسترش واژه فرارود به جای ماوراءالنهر در نوشته‌های ایرانیان معاصر، به دلیل سابقه کاربرد واژه پردریا (کنیه داریوش هخامنشی) و ندانم استعمال آن در نوشته‌های نویسندگان تاجیک و افغانی معاصر (بیشتر به شکل پاردریا)، همچنین توجه به کاربرد محلی لفظ «دریا» به معنای رود، در سخن تاجیکان، واژه پردریا بر فرارود ترجیح داده شد.

۲- احرار مختاروفه «مقدمه» بر چاپ مورد بحث تاجیکان، ص بیست و نه تا سی و چهار.

۳- بنابر اظهارات جمعی از محققان برجسته آکادمی علوم تاجیکستان، در سیستم آموزش عالی اتحاد جماهیر شوروی (سابق) که هنوز هم در تاجیکستان اجرا می‌شود دو درجه دکتری وجود دارد که نخستین آن کاندیداتوری است و مرحله بعد دکتری نام دارد. بنا به گفته آقای دکتر لقمان بایمانف، این مرحله در واقع برابر با فوق دکتری در کشورهای غربی است.

۴- ص ۸۲۵-۸۲۵، که معضل بزرگ دولت شوروی را می‌خواهد حل کند.

۵- ص ۸۳۲-۸۰۳.

۶- ص ۸۷۶-۸۶۵.

۷- ص ۹۱۷-۸۹۹.

۸- نویسنده در کتاب خود بهیچ روی تاریخ خود را منحصر به قلمرو تاجیکستان و با مرزهای قراردادی دولت شوروی نکرده است و این از امتیازات کارش به شمار می‌رود.

۹- فصل اول.

۱۰- فصل دوم.

۱۱- فصل سوم تا پنجم.

۱۲- فصل ششم.

۱۳- باب سوم از فصل ششم.

۱۴- مقدمه، ص سی و چهار.

۱۵- برای نمونه ر.ک. ص ۶۲۰ و تآوری مورخ نسبت به اسماعیلیان

۱۶- ص ۱۰۴۲؛ ویراستار کتاب تصریح می‌کند که غفوروفخر چاپ اثر خود به سال ۱۳۲۵ ه. ش. / ۱۹۴۷ م. این قیام را مثبت‌انگیزی کرده بود ولی بعدها به خاطر مصالح سیاست حزب کمونیست و دولت شوروی آن را تغییر داد.

۱۷- ص ۱۰۴۳.

۱۸- ص ۱۰۰۰.

۱۹- ص ۱۰۱۸-۱۰۱۴.

۲۰- ص ۱۰۱۱-۱۰۰۹.

۲۱- برای نمونه ر.ک. ص ۳۲۵، پاراگراف ۳، آخرین جمله.

۲۲- ص ۷۲۷.

۲۳- ص ۸۷۵.

۲۴- این اشتباه مکرراً تکرار شده است؛ برای نمونه ر.ک. ص ۵۳۲-۴. نویسنده یا ویراستار به نقلت مین مروزی (منسوب به مرو) و مرو رودی (منسوب به مروالروید یا مرو رود) توجه نکردند.

۲۵- ص ۷۳۷؛ کذا درباره نقلت جرجانی (منسوب به جرجان، گرگنج) و جوزجانی (جوزجتن، گوزگتن).

۲۶- این اشتباه مکرراً تکرار شده است. برای نمونه ر.ک. ص ۹۵۸.

۲۷- ص ۸۶۸.

۲۸- ص ۹۵۳.

۲۹- چندبار در ص ۱۰۱۵ تکرار شده است.

منتشر کرد.

کتاب تاجیکان در حقیقت تاریخ تاجیکانی است که در قلمرو مرزهای سیاسی اتحاد جماهیر شوروی (سابق) از دیرباز تا دوران معاصر زندگی می‌کرده‌اند و یا به نوعی با این مناطق سر و کار داشته‌اند. بنابراین دور از انتظار نیست که در این کتاب چیزی درباره دیلمیان، غوریان، آل کرت، ترکمانان قراقویونلو و آق‌قویونلو، افشار، صفویان، زند، قاجار و غیره نیابیم، مگر به جهت کشمکش با امرای حاکم بر سرزمینهای تابع جمهوری‌های شوروی سابق. در برابر یازده صفحه که فقط به «مساله پیدایش نژادی خلق ازبک»^۱ اختصاص یافته است، هجده صفحه به تاریخ سیاسی شیپانیان،^۲ یازده صفحه به تاریخ سیاسی دولت جانیان^۳ و هجده صفحه به کشمکشهای امرای بخارا و خیوه^۴ اختصاص یافته است. بدین ترتیب به نظر می‌رسد که تاریخ تاجیکان قلمرو اتحاد شوروی سابق^۵ نام با مسامرتی برای این کتاب می‌نواست باشد.

طرز تبویب و عناوین فصل‌ها و بخش‌های کتاب خود نشان دهنده تاریخنگاری و تاریخنگاری کلی دولت کمونیستی اتحاد شوروی سابق است که معرفی و نقد آن مجال دیگری می‌طلبد تا از فضای بالنسبه آرام سیاسی بین‌المللی موجود که پس از فروپاشی شوروی پدید آمده‌است، استفاده شود و این مکتب تاریخنگاری محققانه مورد سنجش و بررسی قرار گیرد. به هر روی آنچه به کتاب تاجیکان مربوط می‌شود، پیاده شدن نمونه‌وار متدولوژی دولتی اتحاد شوروی سابق در یک کتاب تاریخی است. محورهای اصلی این متدولوژی عبارت‌است از:

۱- تبیین تاریخ بر اساس دیدگاه مارکسیستی و درواقع عدم تطابق، تجدیدنظر (و حتی تحریف) در حقایق تاریخی. در این راه یک کتاب تاریخ عمومی می‌بایست از دوران‌های زمین‌شناسی آغاز کند و تاپیدایش انقلاب سوسیالیستی روسیه به نحوی پیش‌رود که تمامی دوران‌های تاریخی مورد نظر مارکسیستی در آن به وضوح و با تمایزی آشکار پدیدار گردد. در همین راستا کتاب تاجیکان نیز از دوران «پالئولیت» و «نظام جماعت ابتدایی»^۶ آغاز می‌کند و پس از بررسی دوره‌های برده‌داری،^۷ فئودالی،^۸ رشد مناسبات سرمایه‌داری،^۹ سرانجام به «مردم تاجیک درآستانه انقلاب و دوره انقلاب»^{۱۰} می‌رسد.

۲- پرداختن به مسائل فلسفه تاریخ، البته از دیدگاه مارکسیسم - لنینیسم، و جابجا استفاده و اقتباس از آثار پایه‌گذاران این مکتب. در این زمینه نیز کتاب حاضر الگوی کاملی را ارائه می‌دهد و در بسیاری از موارد بجا و نابجا از آثار متقدمان این مکتب نقل قول‌هایی رامی‌آورد، به طوری که در فهرست منابع مورد استفاده آخر کتاب از ۶۸ اثر متعلق به مارکس، انگلس و لنین نام می‌برد. بدین ترتیب به نظر نمی‌رسد که مطلبی مربوط به تاریخ در نوشته‌های این نویسندگان وجود داشته که غفوروف از قلم انداخته باشد.

۳- رعایت دیدگاه مشهور مارکسیستی نسبت به ادیان و مذاهب و پیروان آنها. در این مورد احراز مختاروف، ویراستار چاپ فارسی این کتاب از دستکاری خود در این موارد با عنوان «ویراستاری» یاد کرده‌است.^{۱۱} با این وجود آثاری از این دیدگاه هنوز در این چاپ به چشم می‌خورد.^{۱۲}

۴- در نظر گرفتن مصالح و منافع سیاسی (اعم از سیاست داخلی و خارجی) دولت شوروی (سابق) و همسوکردن حقایق و نتایج تاریخی با آنها. در این زمینه غفوروف در تاجیکان نمونه‌های زیادی را به دست می‌دهد.

کتاب «تاجیکان» در حقیقت تاریخ تاجیکانی است که در قلمرو مرزهای سیاسی اتحاد جماهیر شوروی سابق، از دیرباز تا دوران معاصر زندگی می‌کرده‌اند و یا به نوعی با این مناطق سر و کار داشته‌اند

طرز تبویب و عناوین فصل‌ها و بخش‌های کتاب خود نشان دهنده تاریخنگاری و تاریخنگاری دولتی اتحاد شوروی سابق و پیاده شدن نمونه‌وار متدولوژی کمونیستی در یک کتاب تاریخی است

از جمله: به کار بردن مکرر اصطلاح معمول «آسیای وسطی» به جای خوارزم و پردریا، یادکردن از قیام مردمی در اندیجان که به سال ۱۸۹۸ بر ضد روس‌ها و به رهبری «دوکچی ایشان» صورت گرفته بود با عنوان «قیام ارتجاعی و ضد مردمی»^{۱۳}، و بدون ارائه سند از «دسیسه امپریالیسم انگلیس» در این قیام سخن می‌گوید.^{۱۴} از اعلام جهاد علما در برابر خان‌های خوقند نیز با همین عناوین یاد می‌کند^{۱۵} و به توجیه سیاست روسیه در تصرف امارات خوقند، بخارا، خیوه^{۱۶} و پامیر^{۱۷} می‌پردازد.

کتاب تاجیکان علیرغم نواقص یاد شده، دارای مزایای بسیاری نیز هست. از جمله استفاده مناسب و کافی از آخرین دستاوردهای حفريات باستان‌شناسی، سکه‌شناسی، نژادشناسی، زبان‌شناسی و کتیبه‌شناسی. گفتنی است که در آکادمی علوم تاجیکستان که احتمالاً از الگوی آکادمی علوم مسکو اقتباس شده است، باستان‌شناسی، سکه‌شناسی، نژادشناسی و زبان‌شناسی در زیر مجموعه گروه تاریخ قرار دارد. این اندازه نزدیکی و ارتباط میان علوم یاد شده نشان از تأکید سر رشته‌داران علوم انسانی شوروی (سابق) در استفاده از دستاوردهای علوم کمکی در تاریخ است که خود نکته بسیار مثبتی به شمار می‌رود.

استفاده از منابع بسیار وسیع و تا حدودی همه‌سویه بر غنای کتاب افزوده است، اگر چه سهم منابع دست‌یکم در یادداشت‌های پایانی هر فصل نسبت به پژوهش‌های معاصرین به ویژه روسی‌نویسان، اندک‌است. در جلد اول تاجیکان، که ارزشش به مراتب از جلد دوم بیشتر است، از تورات و اوستا گرفته تا منابع یونانی، رومی، سالنامه‌های سریانی، آثار مورخان ارمنی، نوشته‌های پهلوی ساسانی و منابع به زبان‌های عربی و فارسی در کنار پژوهش‌های نامداران معاصر همگی مورد استناد و استفاده قرار گرفته است. در بخش «توصیف منابع» یکی از بخش‌های پایانی کتاب، نویسنده حدود یازده صفحه را به معرفی منابع دست‌یکم اختصاص داده است. این بخش که فاقد معرفی ویژگی‌های کتاب‌شناسانه است، سیب شده تا در فهرست‌های کتاب‌شناسی آخر کتاب ذکری از آنها نشود. همچنین کتاب فاقد فهرست پژوهش‌های مورد استفاده به زبان‌های دیگر اروپایی است. وجود تصاویر بسیار از آثار و اشیاء مشکوفه باستان‌شناسی که با وضوح بسیار تهیه شده، بر ارزش جلد اول کتاب افزوده است. نقشه‌ها اگر چه مناسب تهیه‌شده، نوشته‌هایش به خط سیریلیک باقی مانده است؛ هیچ‌کدام از نقشه‌ها و تصاویر در فهرست‌ها نیامده‌است و خواننده باید به طور تصادفی با آنها

